

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ “СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ЦЕНТЪР ЗА СЛАВЯНО-ВИЗАНТИЙСКИ ПРОУЧВАНИЯ “ИВАН ДУЙЧЕВ”

том 99 (18)

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

CENTRE DE RECHERCHES SLAVO-BYZANTINES “IVAN DUJČEV”

Tome 99 (18)

ФОТОАРХИВЪТ И ЛИЧНИЯТ АРХИВ НА
ПРОФЕСОР АСЕН ВАСИЛИЕВ КАТО ИЗВОР
ЗА ИСТОРИЯТА НА ЦЕННИ
И ТРУДНОДОСТЪПНИ ПАМЕТНИЦИ НА БАЛКАНИТЕ

МАРИЯ ПОЛИМИРОВА
СВЕТОЗАР АНГЕЛОВ

Асен Василиев е не просто кабинетен учен, а неуморен изследовател, който с възрожденски ентузиазъм се посвещава на идеята за запазване, проучване и популяризиране на българското изкуство. Многобройните научни статии на Асен Василиев са с откривателски характер, а монографиите му – основополагащи за историята на нашето възрожденско изкуство. И днес неговите трудове са първоизточник и безценен справочник за изкуствоведи, историци, етнографи и специалисти от различни сродни области.

Асен Василиев оставя след себе си изключително богат документален и фотоархив, резултат от 50 годишни теренни наблюдения, издирвания, научни изследвания и публикации. След смъртта му през 1981 г. неговият личен документален архив е дарен от съпругата и дъщерите му на Централния държавен архив (ЦДА) в София, а през 1988 г., фотоархивът на професора и личната му библиотека постъпват в Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ към Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Те са откупени от дъщеря му Екатерина Василиева. Ръкописите, сред които ценни възрожденски ерминии, рисунките и старопечатните книги постъпват в съответните специализирани колекции на ЦСВП „Иван Дуйчев“ – ръкописна и старопечатна, а личните книги на професора, маркирани с неговия *Ex Libris*, стават част от общия фонд на библиотеката. През 2001 г. Катя Василиева дарява допълнително на Центъра „Дуйчев“ последните документални материали от архива на своя баща. Това са 14 папки с материали за български възрожденски зографи и отделно архив с рисунки, чертежи, писма и договори на тревненските майстори Никола и Иван Касеви (Дечева 2015, 337).

През последните години фотоархивът на професора (Фонд Василиев) е обект на специален интерес и изследователска работа. През 2015 г. в ЦСВП „Иван Дуйчев“ стартира проект към Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката за цялостна дигитализация и обработка

на фотоархива на Асен Василиев¹.

Личният документален архив на Асен Василиев, съхраняван в Централния държавен архив (фонд 1680к) обхваща хронологически периода 1839-1984 г. и съдържа почти 6000 архивни единици, описани в два инвентарни описа. Документалният масив се състои от лични документи, кореспонденция, теренни бележници, материали от изследователска научна дейност, публикации, фотографии и др. Част от личните документи от архива са публикувани и включени в изданието „Асен Василиев. Житейски щрихи.“ (София, 2004 г.) с предговор от неговата дъщеря Катя Василиева.

Научно-изследователската и практическа работа по изпълнение на споменатия проект наложи успоредна работа в двата архива (фотоархива на Ас. Василиев в ЦСВП и неговия личен архив от ЦДА), за да се възстанови и съпостави наличната информация, да се прецизира датировката и идентификацията на фотоархивните единици. Тук с конкретни примери представяме именно връзката между двата архива, между дигитализирания фотоматериал (негатив, снимка) и писмения документ (личен бележник, записки, писма, доклади). За целта се спираме на географски райони, в които Асен Василиев е насочил своя изследователски интерес и е провел научни експедиции в началото на 40-те години на ХХ в.: Северозападна България (1941), Македония (1942) и Света Гора (1943). Това са ранно датиранияте фотоматериали от неговия архив, които са запечатали ценни кадри на обекти, някои от които вече не съществуват, изглеждат различно или са недостъпни.

Една от разрушените български църкви, която за щастие присъства във фотоархива на Асен Василиев, е църквата „Св. Никола“ в село Железна, Чипровско (ил. № 1, 2). През 1941 г. част от запазените тогава стенописи са свалени от реставратора Карл Йорданов (ил. № 3, 4) и днес се съхраняват в НАИМ и НХГ-Крипта (Гергова, Гатев, Ванев 2012, 39-40, 52-54, 518-520, с инв. № 3403, 3410, 3412, 3417, 3420, 3421). Този процес е документиран в няколко снимки, които публикуваме тук за първи път. През 40-те години на ХХ в. Асен Василиев и Карл Йорданов работят заедно в Народния археологически музей в София, ръководен тогава от проф. Иван Велков². На архивните фотографии се виждат част от стенописите на почти разрушения храм. Самият Василиев предава своите преки наблюдения за живописиста на църквата „Св. Никола“ в студията „Църкви и манастири из Западна България“ (Василиев, 1949, 100-101). В нея за

¹ Проект към Фонд „Научни изследвания“ към МОН, №ДФНИ-К02/14 на тема: Съвременни методи за проучване, систематизиране и презентизиране на културно-историческото наследство на Балканите. (На базата на архивите на проф. Асен Василиев и проф. Атанас Шаренков, съхранявани в Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ към СУ „Св. Климент Охридски“). Научен ръководител на проекта е проф. дфн. Вася Велинова.

² Иван Велков (1881-1958 г.) е български археолог, който от 1938 до 1944 г. е директор на Народния археологически музей. Неговият внук Камен Велков дарява през 2008 г. библиотеката на баща си, известният археолог Велизар Велков, на ЦСВП „Иван Дуйчев“.

първи път той публикува и един графит от църквата от 1521 г., който е основание за датиране на част от стенописите. В последните години Иванка Гергова обръща специално внимание на стенописната украса на храма и отнася датировката ѝ през XVI-XVII в. (Гергова 2006, 352; Гергова, Гатев, Ванев 2012, 16-18, 21, 518-520; виж също: Джурова, Ангелов 2013, 395-396). Надяваме се, че с публикуването на фотоматериала допринасяме за възстановяването на малкото оцелели стенописи от църквата в с. Железна.

Друг обект от района на Северозападна България, проучван от Асен Василиев и отразен в архивните материали, е манастира „Св. Йоан Богослов“ край Враца (известен още като Касинец, Иван Пуст и Бистрешки манастир). Фотографиите, които представяме (ил. № 5, 6, 7, 8), са от 1940 г., когато Асен Василиев посещава тази обител и проучва църквата, стенописите от голямата пещера и за първи път публикува дългия кирилски надпис на скалите над извора. В един от теренните бележници на професора (ЦДА, ф. 1680к, оп. 2, а.е. 1090, л. 48-50) откриваме схема на стенописите и текста на надписа (ил. № 9). Още същата година той публикува кратка статия за манастира „Св. Иван Пуст“ във в-к „Зора“ (бр. 6339, 1940). По-късно представя събрания материал в студията си за манастирите от Западна България (Василиев 1949-1950, 80-82). През 2008-2009 г. бе извършена реставрацията на църквата и стенописите в пещерата над нея (Ангелов 2009, 129-133), което провокира отново интереса на специалистите към тях (Тодорова 2009, 169-180; Иванов, Тодорова, Пелова 2011; Тодорова 2013). Ктиторският надпис от 1540 г. свидетелства за възобновяването на храма от Димитър Дубов. Другият дълъг надпис под сцените остава с неясен произход и значение до днес (Смядовски 1993, 24). През април 2016 г. на Петата национална конференция „Пътуване към България“ в Шумен Светозар Ангелов представи доклад, в който разкри произхода на този необичаен надпис, свързан с една поема от константинополския патриарх Герман II, посветена на плача. Цялостното изследване за идентификацията на въпросния надпис бе публикувано в Старобългаристика (Ангелов 2017, 58-68). Архивните кадри от манастира Касинец, заснети през 1940 г., както и личните записки на Асен Василиев, са обект на научен интерес днес именно с оглед на реставрационните дейности и новите открития, свързани с атрибуцията на надписите.

В настоящата публикация представяме за първи път и архивни фотоматериали на културноисторически обекти в Македония и Северна Гърция (Солун, Света гора), заснети по време на български научни експедиции, проведени там в края на 30-те и в началото на 40-те години на XX в.

Първите подобни експедиции във Вардарска Македония, Беломорска Тракия и Родопите са организирани от Министерство на Народното просвещение и Българска академия на науките по време на Балканските войни (1912-1913) и Първата световна война (1914-1918). Целта на тези експедиции е да се издири и опише запазеното българско културно наследство и най-вече да се засвидетелства българския характер на населението в тези райони. Активен участник в тях е първият професионален български археолог и директор на Археологическия музей по това време – Богдан Филов, който описва подробно тези пъту-

вания в дневниците си (Филов 1990, 31-33; Филов 1993; Ракова 2014)³.

В края на 30-те години на ХХ в. ученият, общественикът и политикът Богдан Филов работи целенасочено за оформяне на идейните насоки в българската държавна културна политика, за формиране на единна общонационална концепция „за духовно възраждане“. Като министър на Народното просвещение (1938-1940) и по-късно като министър-председател (1940-1944), Б. Филов осъществява активна културно-просветна политика в новоприсъединените български земи в Македония и Беломорието. С подкрепата на Светия синод, на българските национални научни и културни институции (Софийския университет, БАН, Археологическия музей, Художествената академия) и редица обществени културни дружества, през ноември 1941 г. в Македония се откриват множество културни домове, народен университет, народен музей и народна библиотека в Скопие (Василева <http://liternet.bg>).

Богдан Филов инициира няколко поредни научни мисии в новоприсъединените земи в Македония, Поморавието, Егейска Тракия, където с конкретни изследователски задачи изпраща най-добрите български учени. През пролетта и лятото на 1941 г. Министерството на Народното Просвещение финансира научни експедиции в Македония с ръководител Димитър П. Димитров, в Беломорска област с участието на Васил Миков и Тодор Герасимов и в Добруджа, с ръководител Христо Вакарелски (Вакарелски 1996). По негова инициатива в края на април 1941 г. в българската мисия при щаба на командващия армейското обединение на Вермахта „Солун-Егея“, в Солун е изпратен проф. Димитър Яранов (Филов 1990, 311; Балтаков 2010, 8). По същото време (юли - септември 1941 г.) проф. Иван Дуйчев е изпратен в град Костур като застъпник на българското население пред италианското военно командване там (Филов 1990, 351; Балтаков 2010, 9; Даскалов 1999, 245-259; Даскалов 2012, 133; Ракова, 2014, 11). През 1942 г. е организирана изследователска експедиция в Западна, Вардарска и Егейска Македония, в която участват професорите Димитър Яранов, Иван Дуйчев, Веселин Бешевлиев и Никола Саранов⁴. Следващата голяма експедиция е организирана през лятото на 1943 г. с участието на учените Веселин Бешевлиев, Иван Дуйчев, Асен Василиев и Петър Диневков, на нея ще се спрем подробно по-нататък.

³ От първите научни експедиции на Богдан Филов в Македония е запазен и снимков материал, който става известен като „Архива Гибсън“, и който е дигитализиран и популяризиран от професионалния фотограф Иво Хаджимишев (Снимки от научна мисия на Богдан Филов в Македония – „24 часа“, 15.05.2009: <https://www.24chasa.bg/Article/134869>).

⁴ Резултатите от тази експедиция, събрани в няколко научни статии, са публикувани в специално подготвено за целта списание „Беломорски преглед“, том I от 1942 г., издадено от Бешевлиев, Дуйчев и Яранов. Следващият, втори том, на списанието с материали от експедицията, проведена през лятото на 1943 г. за съжаление не е издаден. Готовият материал с научни статии, изготвени от участниците в експедицията, е предаден за печат, но печатницата изгря по време на бомбардировките над София през 1944 г.

Преди това обаче, следвайки хронологията на събитията, ще представим фото- и документалния материал, запазен в ЦСВП „Иван Дуйчев“ и ЦДА от теренните експедиции, проведени от Асен Василиев в Македония през 1942 г. (ил. № 10). Първата командировка на Асен Василиев в Македония се осъществява в края на лятото на 1941 г., заедно с колегата му от Народния музей в София, художникът-реставратор Карл Йорданов. Командировката се вписва в общата програма на Министерство на Народното Просвещение за развитие на културната дейност в новоприсъединените земи в периода на Временното българско управление в Македония (1941-1944 г.). През следващата година Асен Василиев е назначен на постоянна работа в Скопския народен музей и предприема продължителни обиколки из различни райони на Македония за проучване и заснемане на църковни, археологически и етнографски обекти⁵.

Тук публикуваме фотографии на един интересен обект, изследван от Асен Василиев, разположен южно от град Велес по поречието на р. Бабуна – „Марковата църква“, от която днес почти нищо не е запазено (ил. 12,13,14). Средновековната църква е изградена в пещерата „Пещите“ и през лятото на 1942 г., когато Василиев я посещава, от нея са останали само части от стени и фрагменти от живописиста. Той прави архитектурна схема на храма и описва запазените стенописи и кирилски надписи. Бележките му са подробни и в тях са отбелязани дори параметрите, при които е извършено заснемането (ил. № 11), (ф. 1680к, оп. 1, а.е. 1098; оп. 2, а.е.1093). Архивните фотографии са с изключително високо качество, което се наблюдава и при тяхната дигитализация. Четири от снимките Асен Василиев помества в статията си за „Марковата църква“, която публикува в първия брой на „Македонска мисъл“ (Василиев 1945, 75-81). Той описва подробно сцените и стила и отнася живописиста от този храм към XIV-XV в. В тази църква наблюдаваме едно специфично решение в сцената Мелизмос, което е сравнително рядко срещано. Над фигурата на Христос Агнец Божий е разположен четириредов кирилски текст, чието четене и до днес е проблематично⁶. Интересът към този храм в по-нови публикации се основава също на архивни фотографии от 20-те години на XX в., използвани от сръбските изследователи Ив. Джорджевич и М. Маркович (Ђорђевић, Марковић 1998-1999)⁷. След обстоен анализ на иконографията, стила и надписите, двамата автори отнасят живописиста от „Маркова църква“ към средата или втората половина на XIV в. В същата публикация са поместени и по-нови снимки от 1991 г., които показват оцелелите фрагменти от долния регистър вече в тежко

⁵ Околийският полицейски началник в Охрид издава временен открит лист на А. Василиев с дата 9 декември 1942 г., който му позволява да пътува свободно между София и новоприсъединените земи в Македония (ф. 1680к, оп. 1, а.е. 158).

⁶ Към момента работим по разчитането на този специфичен надпис на базата на качествените фотографии на Асен Василиев от 1942 г. и подготвяме публикация, която ще бъде включена в следващия Годишник на ЦСВП (т. 19).

⁷ В тази статия, озаглавена „Маркова црква“ над реком Бабуном у близиним Велеса“, сръбските учени ползват архивен фотоматериал, заснет от Стефан Симич през 1922 г., но публикацията на Асен Василиев в сп. „Македонски преглед“ от 1945 г. очевидно не им е позната.

състояние и с множество графити.

През август 1942 г. Асен Василиев посещава градовете Прилеп и Битоля, където проучва, описва и заснема църквите и манастирите в тогавашното им състояние (ил. № 15, 16, 17). Разполагаме с архивни кадри от средновековните църкви в Прилепски Варош, от манастирите Трескавец, Журче и Слепче преди да започнат археологическите проучвания и поетапната реставрация на обектите от края на 50-те, 60-те и продължили през 80-те години на ХХ в.⁸ Част от архивните фотографии, заснети от Василиев по време на тези обиколки бяха представени от нас на международен семинар в Демир Хисар (Македония) през 2015 г. (Ангелов, Минчева 2017; Полимирова 2017).

Друга част от фотоматериала, който публикуваме тук отразява участието на Асен Василиев в тайната научна експедиция, организирана от българското правителство в Беломорска Тракия и Света гора през август и септември 1943 г. Мисията е секретна и провеждането ѝ се организира от щаба на българската армия със съдействието на БАН. За това свидетелстват няколко запазени заповеди от Щаба на войската с дата 10 август 1943 г. и гриф за сигурност („поверително“) до Главното интендантство, до Началника на I. Дивизионна област, до ген. Жилков⁹. Текстовете на тези документи, съхранявани в Държавния военноисторически архив във Велико Търново, бяха публикувани наскоро (Петров, П., С. Никифорова 2015, 109-119). Участниците в експедицията са мобилизирани, преминават ускорено военно обучение и се зачисляват към Щаба на 7-ма Пехотна дивизия. По време на тяхната „специална задача“ им се дава военно облекло, осигурява им се храна, транспорт и военна охрана. На ръководителя на групата – проф. Веселин Бешевлиев се издава Открит лист, с който се удостоверява състава на групата, нейната специална задача и ѝ се осигурява пълно съдействие от страна на военните. (Петров, П., С. Никифорова 2015, 113-119).

Маршрутът на експедицията е следният: Солун, Кукуш, Дойран, с. Висока, Лахана, с. Сухо, Лагадина, Рендина и Ставрос (крайбрежието на Орфанския залив), Кавала, Дедеагач, о. Тасос, о. Самотраки и Света гора¹⁰. В групата са включени вече споменатите учени (Бешевлиев, Дуйчев, Динев, Василиев) като всеки от тях насочва вниманието си към издирване на културни паметници в своята област и това научно диференциране е отразено в официалния

⁸ Информация за археологически проучвания и реставрация на културно-исторически обекти в района на Прилеп (Бабиќ 1981, 19-35).

⁹ Атанас Жилков е български генерал, който от есента на 1941 г. е назначен за връзка при щаба на 12 германска армия в Солун. През есента на 1943 г. щабът на германското Главно командване за Югоизтока е преместен в Белград и ген. Жилков също. Той съдейства за освобождаване и връщане по домовете им на около 10 000 българи, интернираните от гръцките власти по островите. Спасява солунските евреи от изпращане в концлагери и се застъпва за българското население пред германските власти. След 9 септември 1944 г. е осъден от Народния съд на доживотен затвор и пълна конфискация на имуществото (Даскалов 1999, 754, бел. 372).

¹⁰ Маршрутът на експедицията е описан най-подробно в дневника на Петър Динев, откъдето именно го цитираме (ЦДА, ф. 1987к, оп. 1 а.е. 2333).

доклад, представен след приключване на мисията от нейния ръководител проф. В. Бешевлиев до ръководството на БАН (ф.1, а.е. 609,1-2; Белчева 15.11.2016). В доклада са изброени посетените обекти и е описана конкретната дейност, извършена от всеки един от учените (ил. № 18, 19).

В резултат на тази изследователска експедиция е събран ценен документален изворов материал и фотоархив, и впоследствие са публикувани редица научни изследвания. В личните архиви на участниците в експедицията откриваме техните спомени и теренни бележки, които разкриват детайлна информация, предадена с личното отношение и през призмата на научните интереси на всеки един от тях. Ще се спрем по-подробно на дневниците на Асен Василиев. В началото на август 1943 г. той работи в Силистренската гробница, където прави копия на стенописите. Там получава телеграма с дата от 12 август 1943 г. (ил. № 20), с която неговият близък приятел фотографът Никола Божинов¹¹ му съобщава, че е мобилизиран и трябва да замине за Света гора заедно с Иван Дуйчев и Веселин Бешевлиев (ф. 1680 к, оп.1, а.е. 1633, л. 52). На 13 август 1943 г. му е връчена повиквателна заповед (ил. № 21) да се яви на тази дата във Военното окръжие в София (ф. 1680 к, оп.1, а.е. 34, л. 1). В дневника си Асен Василиев описва накратко своето пътуване (ил. № 22). Той тръгва спешно с параход по Дунав (вероятно до Лом) и след това продължава за София: „... научих, че групата вече е заминала за Солун гдето трябвало да ги настигна. Научих и състава на групата – проф. В. Бешевлиев – ръководител, проф. Ив. Дуйчев, П. Диневков, фотографа Н. Божинов. От казармата ми дадоха нови войнишки дрехи. През Ниш и Скопие стигнах другата нощ в Солун (3 ч. през нощта).“ (ф. 1680к, оп.2, а.е. 1120, л.1).

Същата информация може да се проследи и в дневника на Петър Диневков (ил. № 23). Той отбелязва, че групата тръгва от София на 16 август през Ниш до Скопие и на следващия ден продължава от Скопие до Гевгели, откъдето с влак пристигат на гарата в Солун към 9:30 часа. Посрещат ги български войници и заедно отиват с кола до Българския клуб в Солун¹². На 18 август учените

¹¹ Никола Божинов (1901-1979) е син на известния български печатар, издател и деец на ВМРО – Иван Божинов, който през 1886 г. се установява в София и открива своя печатница. Никола Божинов продължава книгоиздателската и патриотична дейност на баща си. Той е и основател на Българското ски дружество и на Българския фото клуб. Никола Божинов е един от първите български фотографи, въвели цветната фотография в България. Работи дълго време с Асен Василиев и Иван Дуйчев и ги придружава в техните експедиции из Македония, Беломорието и Света гора. Именно той е автор на голяма част от запазените негативи във фотоархива на Асен Василиев (Божинов 1933-1934; Боев 1983, 146, 172; Боев 2000, 30, 108).

¹² Българският клуб в Солун е създаден на 1 май 1941 г. като легална обществена организация на егейските българи. Ръководството на клуба поддържа постоянна връзка с българското представителство в Солун. Клубът изпълнява функцията на културен център и се стреми да защитава правата на българите в частта на Егейска Македония, останала под чужда администрация. По инициатива на Българския клуб в Солун се открива българско училище и българска църква „Св. Георги“ (Даскалов 1999, 268-278;

се срещат с генералите Иванов и Жилков, разглеждат забележителности в Солун, а вечерта към групата се присъединява и Асен Василиев. Динеков описва посетените селища и си води записки за особеностите в говора на местното население (ф. 1987к, оп.1 а.е. 2333, л. 5-6). Той отбелязва, че тръгват за Света гора на 24 август: „От Лагадина тръгваме в 2 часа за Света гора. 20 войници охрана. В 3 часа тръгване от Солун по кея, после покрай морето до летището. Разрушения на изток... Вече приближаваме, отдалече се мярка, после отново се скрива с. Стагира – родното място на Аристотел... Към 9 часа в Йерисос при германците...“. Записът в дневника продължава с 25 август 1943 г.: „Ранно събуждане - преди 5 часа. Стягане за път, част от войниците ни придружават... Минаване на провлака, в Трипити, малко пристанище. Оттук тръгва моторницата. В дъното Атон. Морето тук е извънредно спокойно и поразително бистро... След 2 часа и половина пристигаме в 8 часа в Арсаната – Зографското пристанище. Към Зографския манастир пристигаме за 1 час и 10 мин. Пътят е чудесен, каменна настилка сред гора... На вратата ни чака белобрад монах – отец Методий. Вътре в двора цяла група монаси. Първоначално ни мислят за германски войници. Извънредно много се радват на нашите униформи и войниците.“ (ф. 1987к, оп.1 а.е. 2333, л. 526-54). Това кратко, но живописно описание дава ясна представа за пътуването и посрещането на групата учени в Зографския манастир.

По-късно в своя публикация, посветена на 80-годишнината от рождението на проф. Иван Дуйчев, Петър Динеков разкрива подробности около това пътуване, споделя впечатленията си от професионализма на колегите си, отдадени изцяло на своите научни интереси сред художественото и ръкописно богатство на свегорските манастири (Динеков 1990, 29-34). От спомените на Динеков научаваме и важни подробности за снимковия материал от тази експедиция: той описва Бешевлиев като опитен фотограф, направил серия цветни диапозитиви¹³, оценява неуморната работа на Никола Божинов за професионално заснемане на ръкописи, книги, стенописи и икони. За съжаление фотоархивът на Божинов е унищожен, когато на 10 януари 1944 г. домът му в София е разрушен от бомбардировките. Оцеляват само фотографиите и негативите от личните архиви на останалите участници в експедицията¹⁴.

Тук за първи път публикуваме малка част от запазените кадри от фотоархива на Асен Василиев от българската научната мисия в Света гора през лятото на 1943 г. Неговите фотографии са запечатали пейзажи и изгледи, манастирски сгради, моменти от живота на Света гора, образи на монаси, както и самите участници в експедицията. Във фотоархива на Асен Василиев откриваме жи-

---

Балтаков 2010, 9-10).

¹³ Цветните диапозитиви на проф. Веселин Бешевлиев от Света гора, ни бяха предоставени за дигитализация от неговия син, Боян Бешевлиев, за което искрено му благодарим. ЦСВП „Иван Дуйчев“ разполага с дигитални копия на тези диапозитиви.

¹⁴ Фотоматериалите от архивите на професорите Иван Дуйчев и Асен Василиев се съхраняват в ЦСВП „Иван Дуйчев“.

вописни кадри с изгледи от посетените светогорски манастири (Зограф, Хилендар, Ватопед, Ксенофонт, Пантелеймон и др.) и множество снимки с българските учени, придружаващите ги военни и светогорските монаси. Интересни са две общи снимки, на които виждаме Веселин Бешевлиев, Иван Дуйчев, Петър Динеков и Никола Божинов, с военни униформи и фотоапарати, заснети заедно с войници и духовници в двора на манастира „Зограф“ пред паметника на 26-те зографски мъченици (ил. № 25). Няколко снимки показват професорите в непосредствена обстановка, в разговори с монасите от братството в двора на манастира Хилендар (ил. 26, 27, 28).

За нас особен интерес представлява една групова снимка, направена на стълбите на Католикона на Зографския манастир след литургия, на гърба на която Асен Василиев старателно е отбелязал част от присъстващите (ил. № 29, 30, 31): *Евтимия от Сурович, Агата̀нгел (касиер) от Ку̀чковис (вер. днес с. Кучковени) Леринско, Корнилий, Нил от с. Куманич, Неврокопско, Матей от Търновско, Прокопий, бил е игумен, от Горно Броди (брат му Мелетий), Натанасил, албанец (жив), Йоаким йерей, Тома от с. Елешница, Тракия, монах грък (гост), Паусий от с. Неред, Леринско, Партений от с. Ангелово, проф. Иван Дуйчев, поп Ананий от Дупница, Никола Божинов (фотограф), войници-гости на манастира.* На второ копие на същата снимка върху паус са нанесени имената и с цифри са посочени някои от лицата, запечатани на този кадър. Рядко попадаме на подобно подробно описание на колективна снимка, оставено от самия Василиев. По принцип идентификацията на лица от дигитализираните негативи е изключително трудна, именно поради отсъствие на каквато и да било информация. В конкретния случай с негативите от светогорските манастири идентифицирането на отделни монаси е възможно, само когато има база за сравнение с вече установени лица, или пък негативите се съпоставят с проявените снимки, разполагащи евентуално с описание. При проучванията във фотоархива на ЦДА (напр. архивите на художниците Васил Захариев и Константин Щъркелов: <http://archives.bg/photoarchives/srch>) от Света гора през 40-те години на XX в. успяваме да установим имената на още няколко представители на монашеското братство, но пък точно тях, за съжаление, не откриваме във фотоархива на Василиев.

На един от следващите кадри (ил. 32) виждаме монасите, излизачи от трапезарията на манастира, последвани от гостите, като на преден план различаваме един от отбелязаните по-горе монаси – Евтимий от Сурович.

Изключително живописни са фотографиите с лодки от манастирските пристанища и други (ил. 33), които показват придвижването на учените пеша или с катъри по пътеките между светогорските манастири. Тук са включени две снимки на Веселин Бешевлиев и Петър Динеков, качени върху мулета. Динеков е заснет с отворена тетрадка в ръце, вероятно докато записва своите впечатления от заобикалящата гледка (ил. 34, 35). В дневника му действително откриваме подобно описание на пътя от Хилендар за Ватопед: „от най-високото място се вижда син и далечен високият връх Атон, почти забит в небето... в близост до манастирите, пътищата са правилно постлани с камъни, някъде с плочи, при стръмните места приличат на стълби (тъй при Зограф, Хилендар,

Есфигмен, Ватопед)“ (ф. 1987к, оп.1 а.е. 2333, л. 65 б-66). На друга фотография виждаме учените заедно с германски войници, един от придружаващите ги български военни и монах, заснети на дървена тераса в околностите на един от светогорските манастири (ил. 36). От спомените на Динеков става ясно, че тази снимка е направена в близост до Карея, където има няколко представители на германското командване (Динеков 1987, 31). Там групата се среща с коменданта на Атон и вероятно именно той и още двама от неговите войници са германските военни на въпросната снимка.

Автор на тези фотографии е Асен Василиев. Той не присъства на тях, виждаме го рядко само на няколко снимки. Едната, публикувана в монографията за него (*Житейски щрихи* 2004), е заснета на тераса на Зографския манастир. На нея Василиев е заедно с библиотекаря Панарет и Петър Динеков (ил. 37). Друга негова живописна снимка е направена от приятеля му Никола Божинов, вероятно над манастира Ватопед (ил. 38).

Подробни сведения за маршрута на групата из Светогорските манастири откриваме в дневниците и теренните бележници на професорите. Художникът Асен Василиев често рисува скици и планове на църквите, а на една от първите страници в бележника си от Света гора е нарисувал и карта на Атонския полуостров (ил. 39). На нея той е отбелязал манастирите, като с цифри е посочил последователността на посещението им и разстоянието в километри между тях. Според тези записки, пътят е бил следният: Зограф, Хилендар, Ватопед, вр. Вигла (490 м), Карея, Дафни. Посетени са още: Дохиар, Ксенофонт, Пантелеймон, Кутлумуш, Дафни, Дионисий, Григорий, св. Павел и Великата лавра. Във фотоархива на Асен Василиев откриваме множество негативи от тези манастири – панорамни изгледи, кадри от манастирските дворове и сгради, портрети на монаси и др. В настоящата публикация представяме няколко такива фотографии, на които присъстват участниците от изследователската група, заснети: в двора на Хилендарския манастир, пред входа на манастира Ватопед, пред Протатона в Карея (с Бешевлиев и Дуйчев), изгледи от пристанището и двора на манастира Пантелеймон и манастира Григорий (ил. 40, 41, 42, 43 и 44).

В тази публикация са базирани върху материали от архивното наследство на Асен Василиев, но документални и фотографски материали за българската научна експедиция, проведена през лятото на 1943 г. на Света гора, се съхраняват и в други лични и институционални архиви, и тяхното комплексно проучване може да обогати и разшири знанията ни за изследователската мисия и резултатите от нея. Общеизвестно е, че тя се осъществява по правителствено нареждане, във военно време, с военна организация, на територия с особен статут и има конкретни национално стратегически научни цели. Освен официалните доклади и публикувани научни резултати, експедицията е запечатана в архивни фотографии и спомени, тя е вълнуващо лично преживяване за всеки участник. Вероятно е оставила траен спомен и в придружаващите военни и сред светогорските монаси, и това е едно непознато архивно поле, което би следвало също да се проучи, за да се пресъздаде пълната картина на пътуването, престоя и научната работа на Света гора през август 1943 г.

През 1969-71 г. Асен Василиев осъществява няколко пътувания до Света гора заедно с проф. Атанас Божков. Техните проучвания и събраният богат фотодокументален материал по време на тези експедиции, ще намерят място в съвместното им издание, посветено на художественото наследство на манастира Зограф (Божков, Василиев 1981). Първото пътуване е извършено през 1969 г. от 7 до 18 септември. Записките си Василиев отново води кратко, лаконично като започва с тръгването от София на 7 септември 1969 г., престоят в Солун на 8-9 септември, споменава преспиването в Уранополис на 10 септември, пътуването през Карея и придвижването пеша до Зографския манастир на 11 септември (ф. 1680к, оп. 2, а.е. 1121, л. 44-45; тук ил. № 45). Следват подробни описания на стенописи, икони, утвар и старопечатни книги от манастирските църкви, параклиси и скитове. Често тези бележки са придружени със скици и планове. В тази експедиция участва и антропологът д-р Петър Боев¹⁵. На 13 септември българските изследователи посещават и Хилендарския манастир. Предвидено е престоят им на Атон да продължи до 14 септември, но както отбелязва в дневника си Асен Василиев „съобщиха ни от полицията, че ни продължават още два дни престой“ (ф. 1680к, оп.2, а.е. 1121, л.57-58). На връщане от Света гора учените остават два дни в Солун (17-18 септември) като посещават Археологическия и Византийския музей.

Следващото пътуване на Василиев и Божков до Света гора е осъществено от 13 до 23 юни 1971 г. (ил. № 46, 47). Тогава те са придружавани от поета Димитър Методиев и художника Огнян Фунев (Божков, Василиев 1981, 422, бел. 16). В дневника си Василиев отбелязва: „18 юни 1971 г. Сутринта – рано – пеш от Зограф до Ватопед. Във Ватопед уредихме спането и веднага аз с Ат. Божков, водени от монаха Йоан без бавене тръгнахме за скита „Св. Богородица“ („Ксилургу“) – български скит под патронажа на руския манастир „Св. Пантелеймон“. Там ни посрещна единственият монах Евтимий. Престояхме до към мръкване и веднага се спуснахме към Ватопед. От Ватопед до Ксилургу е около 3 часа път – все нагоре по каменист път. Преспиване във Ватопед и на 19 юни 1971 г. рано сутринта с моторницата заминахме за Хилендар“ (ф. 1680к, оп.2, а.е.1121, л. 30). Усилията на Василиев и Божков да попълнят празнотите в дотогавашните проучвания и да се опитат да обхванат по-широк кръг от артефакти са улеснени от самите монаси. Учените отдават своята признателност на: отец Натанаил (дългогодишен епитроп на манастира Зограф), отец Акакий (представител на манастира в Съвета на антипросопите в Карея) и неговия заместник отец Пахомий, отец Партений и отец Йоан (монах от българския скит „Св. Богородица“). Асен Василиев е фотографиран с двама от споменатите монаси (йеромонах Натанаил и монах Партений от Полско Косово) на терасата на Зографския манастир, снимката е от личния архив на професора, съхраняван в ЦДА (ф. 680к, оп. 1, а.е. 2143; тук ил. № 48).

Запазените теренни дневници на Асен Василиев се отнасят за двете, опи-

¹⁵ Петър Боев (роден през 1920 г.) е лекар, учен антрополог, дълги години научен сътрудник към Археологическия музей с институт към БАН и преподавател по антропология във Великотърновския и в Софийския университет.

сани по-горе пътувания и благодарение на тях успяваме да датираме и идентифицираме част от снимковия материал от Света гора. Сред документите от личния архив на професора откриваме още част от доклад (две машинописни страници текст без адресат, ил. № 49,50) с описание на тежкото, „тревожно“ положение на манастира Зограф (ЦДА, ф. 1680 к, оп. 2, а.е. 1136). Единствено от този доклад научаваме за трето посещение на Атон, осъществено между 11 и 15 септември (годината е отбелязана служебно, с молив – 1971), заедно с проф. Атанас Божков и антропологът П. Боев. От текста на споменатия доклад става ясно, че към този момент в Зограф има само 4 монаси, от които единият живее в конака в Карея и в действителност в манастира са само трима възрастни монаси: Натанаил, Партений и Пахомий. По думите на Василиев: „тази тройка монаси за сега е единствената и то незначителна сърцевина на българщината в Зографския манастир. Те всекчасно отправяха своя тревожен зов към нас да им се отправят нови хора – „люде ни изпратете“ – това бе изказ, който не се нуждае от какъвто и да било коментар.“ Професорът описва реалното положение с надежда да привлече нужното внимание и призовава да се вземат спешни мерки за спасяването на българската светиня на Атон.

Запазените архивни материали от документалния и фотографския архив на Асен Василиев десетилетия наред предизвикват интерес към събрания и научно обработен от професора огромен материал за оцелялото през вековете българско културноисторическо наследство. Днес, наша грижа и дълг е като негови следовници, да го съхраним като ценен исторически извор за следващите поколения, да ползваме този материал професионално и отговорно, и това е нашата основна задача, която решаваме именно с дигитализирането и предоставянето за свободно ползване на този фотоархив за учени и любители.

Библиография

- Ангелов 2009** = Н. Ангелов, Консервационно-реставрационни работи по стенописните фрагменти в Бистрешкия манастир „Св. Иван Рилски“ – 2008-2009 година. – В: *Свети места. Църквите и манастирите във врачанския край*. Враца, 2009, 129-133.
- Ангелов 2017** = С. Ангелов, Надписът от манастира „Св. Йоан Богослов“ (Касинец) край Враца. – *Palaeobulgarica*. XLI, 2017, 2, 58-68.
- Ангелов, Минчева 2017** = С. Ангелов, К. Минчева. Манастирите в Демирхисарско по данни от фотоархива на проф. Асен Василиев. – В: *Манастир Свети Јован Крстител Слепче – Духовен, книжевен и уметнички центар. Сборник на трудови од меѓународниот научен симпозиум Демир Хисар 6 јули 2015. Журче - Демир Хисар, 2017, 195-216.*
- Бабик 1981** = Б. Бабик, Општ преглед на спомениците од миналото на Прилеп и Прилепскиот крај. – *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, IV, Скопје, 1981, 19-35.
- Балтаков 2010** = Г. Балтаков, Професор Димитър Яранов – фрагменти от една удивителна биографија. – *Географија*, 1, 2010, 4-20.
- Белчева 2016** = Е. Белчева, Памет за Петър Динев. Петър Динев: Печален

- белег на нашето време и тъжно предназначение за бъдещето. – *ФА-КЕЛ*, 15.11.2016 : <https://fakel.bg/index.php?t=5607>
- Бешевлиев, Дуйчев, Яранов 1942** = В. Бешевлиев, Ив. Дуйчев, Д. Яранов. *Беломорски преглед*. I. София, 1942.
- Боев 1983** = П. Боев, *Фотографското изкуство в България*. София, 1983.
- Боев 2000** = П. Боев, *Фотографското изкуство в България 1945-1995*. II част. София, 2000.
- Божинов 1933-1934** = Н. Божинов, Начало и развой на скиорството в България. – *Ски*, 1933-1934, 25-36.
- Божков, Василиев 1981** = Ат. Божков, Ас. Василиев, *Художественото наследство на манастира „Зограф“*. София, 1981.
- Вакарелски 1996** = Хр. Вакарелски, Пребиваване в Македония през Втората световна война (1 юни 1941 – 9 септември 1944). – *Македонски преглед*, год. XIX, бр. 1, 1996, 127-154.
- Василева 2008** = С. Василева, Богдан Филов и държавната културна политика (1919-1944). – *Електронно списание LiterNet*, 12.10.2008, № 10 (107): http://litenet.bg/publish19/s_vasileva/filov.htm (20.03.2017)
- Василиев 1945** = Ас. Василиев, „Маркова църква“ в „Пещите“ на р. Бабуна. – *Македонска мисъл*, Год. I., кн. 1-2, 1945, 75-81.
- Василиев 1949** = Ас. Василиев, Църкви и манастири из Западна България. – *Разкопки и проучвания*, IV. София, 1949-1950, 49-114.
- Василиев 2004** = Асен Василиев, *Житейски щрихи*. София, 2004.
- Даскалов 1999** = Г. Даскалов, *Участта на българите в Егейска Македония (1936-1946)*. София, 1999.
- Даскалов 2012** = Г. Даскалов, *Българите в Егейска Македония. Мит и реалност*. София, 2012.
- Даскалов 2012** = Г. Даскалов, *Зограф в „обятията“ на гръцката държава ХХ в.* София, 2012.
- Джурова, Ангелов 2013** = А. Джурова, С. Ангелов, Познати и непознати образи на св. Сава Сръбски от османския период в България. – *Международни научни скуп „Осам векова манастира Милешево“*. Сборник радова II. Милешево, 2013, 389–405.
- Диневков 1990** = П. Диневков, Една научна експедиция в Света гора. – *Годишник на СУ (ЦСВП „Иван Дуйчев“)*. Т.1, 1987. София, 1990, 29-34.
- Ђорђевић, Марковић 1998-1999** = Ив. Ђорђевић, М. Марковић, „Маркова црква“ над реком Бабуном у близиним Велеса. – *Зограф* 27. Београд 1998-1999.
- Иванов, Тодорова, Пелова 2011** = Пл. Иванов, К. Тодорова, В. Пелова. *Бистрешки манастир „Св. Иван Рилски (Пусти) – Касинец“*. Враца, 2011.
- Петров, Никифорова 2015** = П. Петров, С. Никифорова. Български научни експедиции в Света гора през 1943 г. – *Македонски преглед*, бр.2, 2015, 109-118.
- Полимирова 2017** = М. Полимирова, Крушево, Прилеп и Трескавец, отразени във фотоархива на проф. Асен Василиев, съхраняван в ЦСВП „Проф. Иван Дуйчев“. – В: *Манастир Свети Јован Крстител Слепче – Духовен, книжевен и уметнички центар. Сборник на трудови од меѓународниот научен*

симпозиум Демир Хисар 6 юли 2015. Журче - Демир Хисар, 2017, 217-240.

Ракова 2014 = С. Ракова, Български научни експедиции по местата на Самуилова България по време на Първата и Втората световна война. – В: *Национална студентска конференция на тема: 1000 години Самуилова България. Благоевград, 3-4 септември 2014. 1000 години Самуилова държава. Благоевград, 2014: http://www.historyseminar.swu.bg/index.php?option=com_content&view=article&id=184%3A2014-12-08-13-25-14&catid=56%3A2014-12-08-13-53-01&Itemid=30 (20.03.2017).*

Смядовски 1993 = С. Смядовски, *Българска кирилска епиграфика IX-XV век.* София, 1993.

Тодорова 2009 = К. Тодорова, Под стъпките на Рилския чудотворец. Легенди и предания за Бистрешкия манастир „Св. Иван Пустич“. – В: *Свети места. Църквите и манастирите във врачанския край.* Враца, 2009.

Тодорова 2013 = К. Тодорова, *Рилският чудотворец и Бистрешкият манастир „Св. Иван Пустич“.* Враца, 2013.

Филов 1990 = Б. Филов, *Дневник.* Ред. Илчо Димитров. София, 1990.

Филов 1993 = Б. Филов, *Пътувания из Тракия, Родопите и Македония 1912-1916.* Състав. П. Петров. София, 1993.

1. Западната стена от наоса на църквата „Св. Никола“ в с. Железна, Чипровско (ЦСВП, Василиев, а.е. 369).

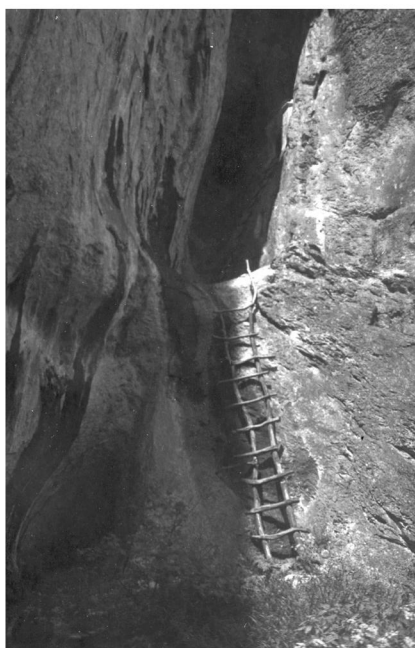
2. Св. Симеон и св. Сава Сръбски, западна стена на църквата „Св. Никола“ в с. Железна, Чипровско (ЦСВП, Василиев, а.е. 369).

3, 4. Реставраторът Карл Йорданов сваля фрагменти от живописа на църквата „Св. Никола“ в с. Железна, Чипровско.

5. Манастирът „Св. Йоан Богослов“ („Касинец“) край Враца.

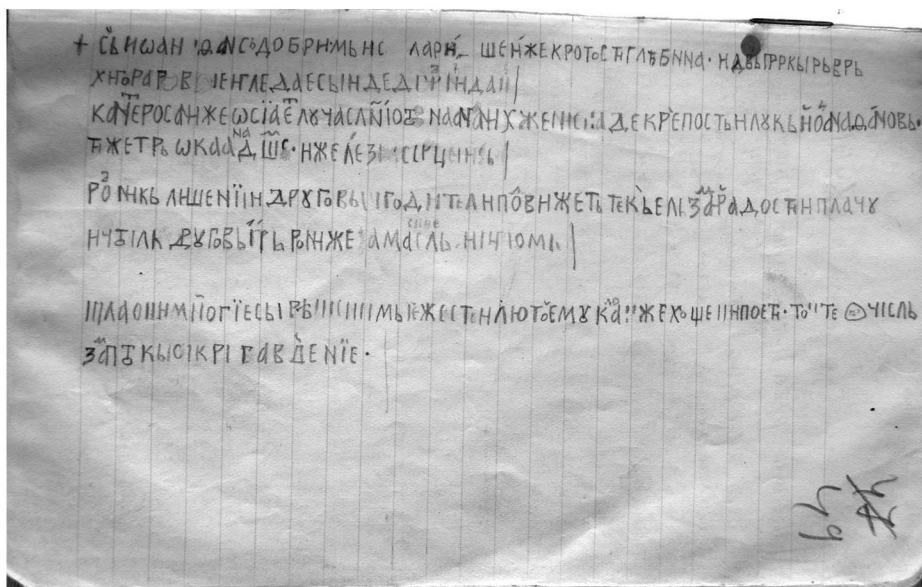
6. Постницата на манастира „Св. Йоан Богослов“ край Враца.

7. Пещерата при манастира „Св. Йоан Богослов“ край Враца.

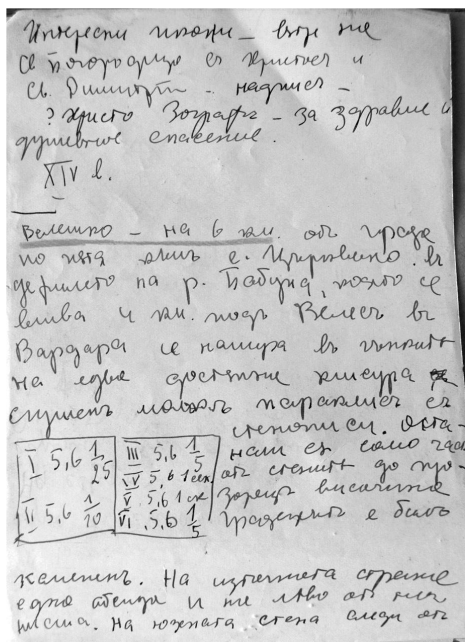
8. Стенописите от пещерата при манастира „Св. Йоан Богослов“ край Враца.

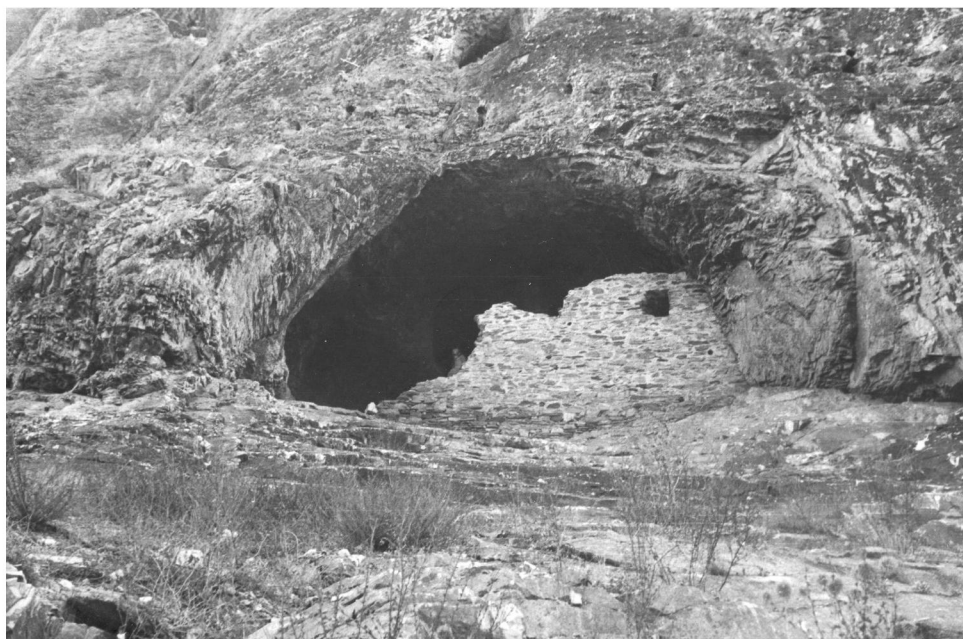
9. Пространният надпис от пещерата при манастира „Св. Йоан Богослов“ в бележника на Асен Василиев.

10. Временен открит лист на Ас. Василиев, издаден през 1942 г.

11. Страница от бележника на Асен Василиев със записки за „Маркова църква“ на р. Бабуна край Велес.

12. Пещерата, в която се намира „Маркова църква“ (ЦСВП, Василиев, а.е. 599).

13. Изглед от наоса на „Маркова църква“ (ЦСВП, Василиев, а.е. 599)

14. Абсидата на „Маркова църква“ (ЦСВП, Василив, а.е. 599)

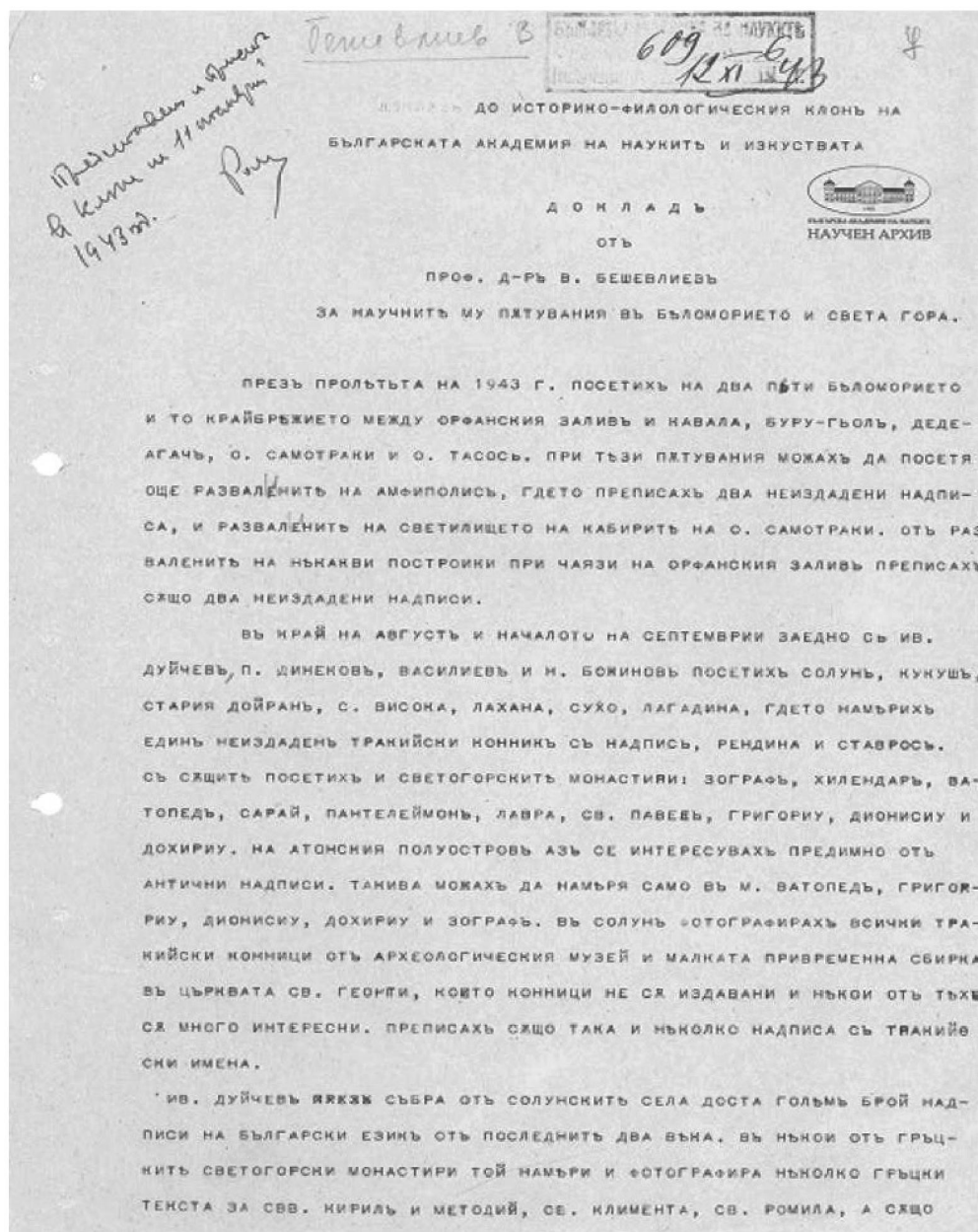
15. Изглед от центъра на град Битоля, 1942 г. (ЦСВП, Василив, а.е. 43)

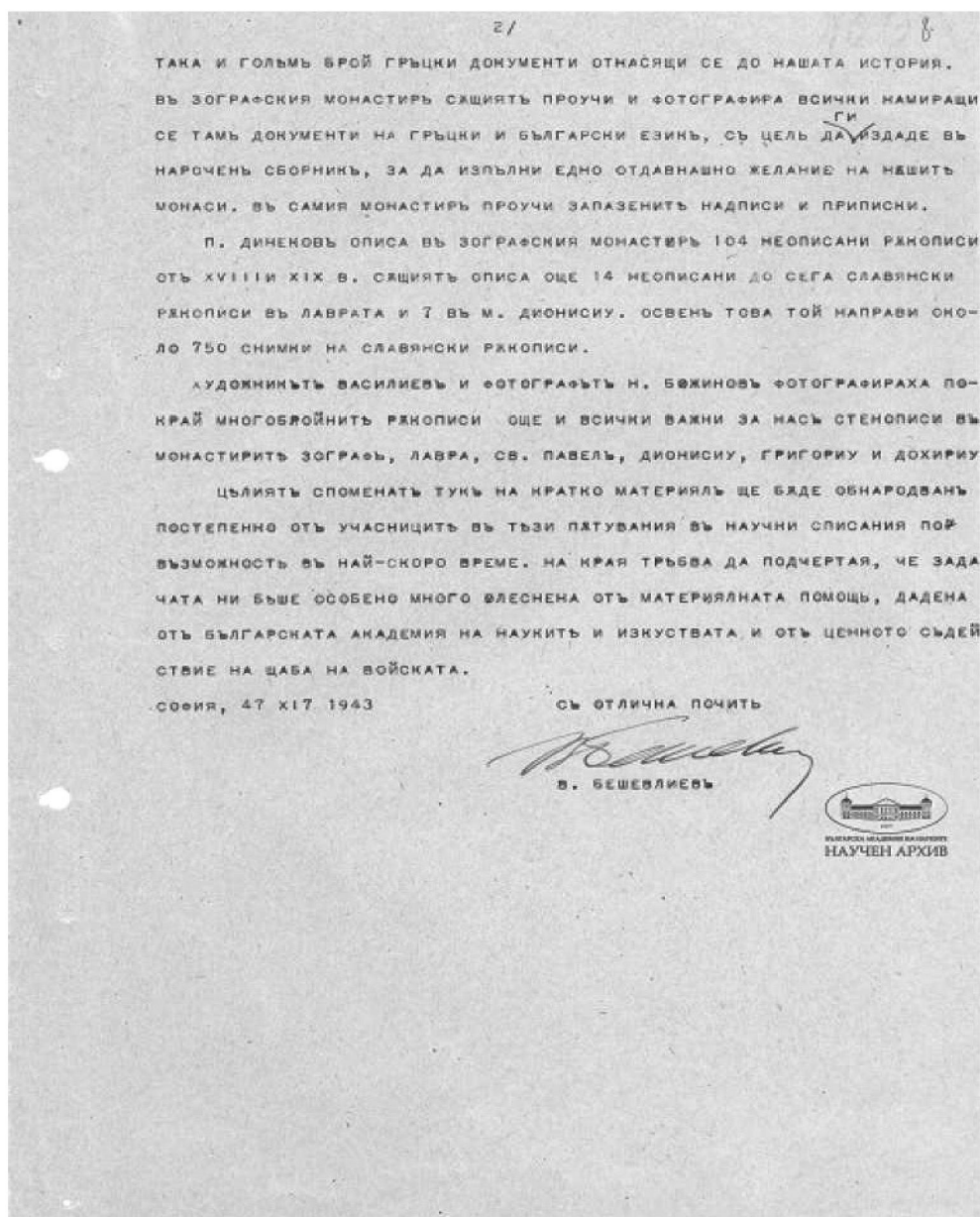
16. Изглед от центъра на град Прилеп, 1942 г. (ЦСВП, Василиев, а.е. 601)

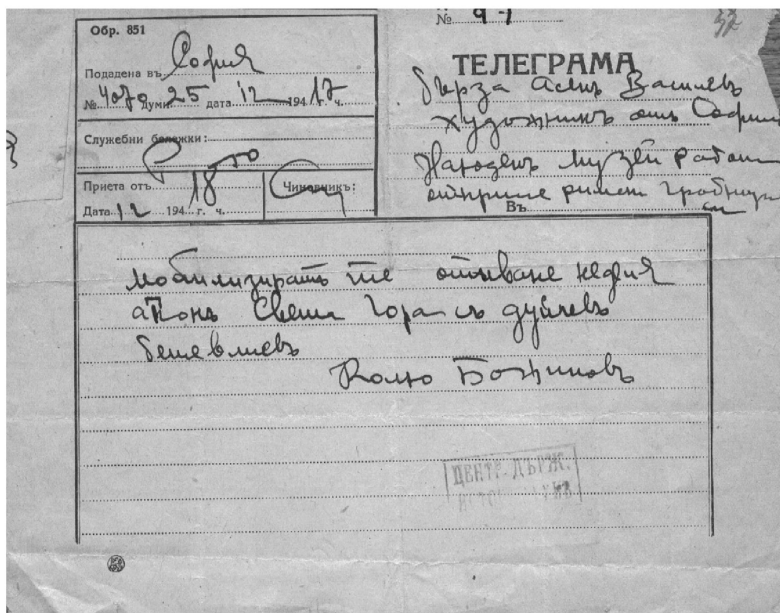
17. Църквата „Св. Никола“ (XIII в.), Варош, град Прилеп, 1942 г.
(ЦСВП, Василиев, а.е. 598)

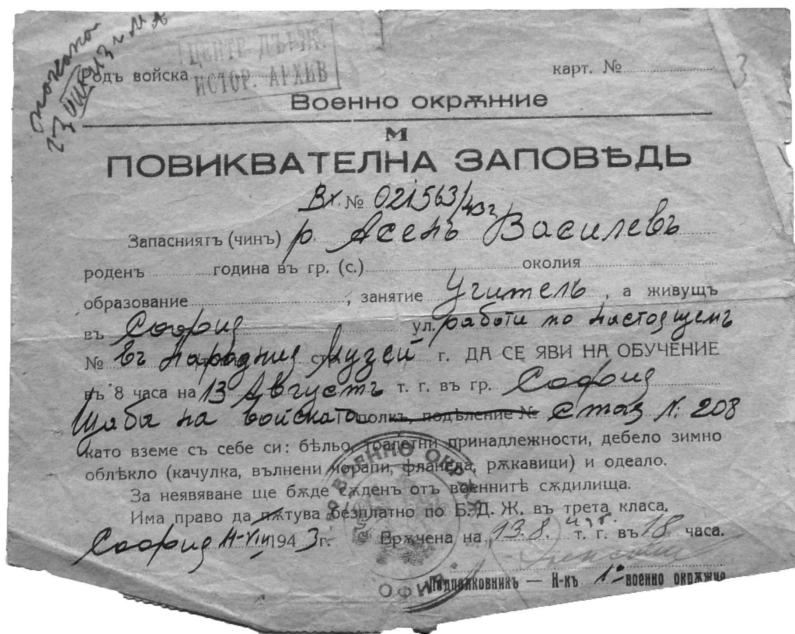
18. Доклад на проф. В. Бешевлиев
от 1943 г. за научните експедиции в Беломорието и Света гора.

19. Доклад на проф. В. Бешевлиев от 1943 г.
за научните експедиции в Беломорието и Света гора.

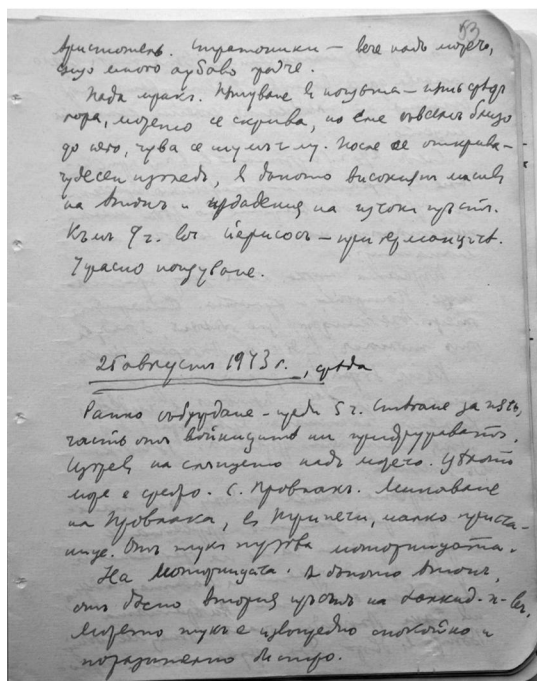
20. Телеграма от фотографа Н. Божинов до Асен Василев за предстоящата експедиция на Света гора.

21. Повиквателна заповед до Асен Василев за явяване в щаба на войската, август 1943 г.

Това командировка в Св. Гора да направя
 която на същия ден е в Римската
 Гора. Мислех в розише - в Крива
 на Яда Вела. Но това е вече в года
 от минали хи. излиза т. добуждането
 и аз трябва да видя изхода. На
 вода следва в един ресторант и
 там добуждането ми донесе една
 съграда, в която ми се поведоше
 веднага да тръгна за Св. Гора, защото още
 бях мобилизиран да замисля за Св.
 Гора. Застана в 12, а похода
 замисляше в 1½ - отидох до
 Гора, предвидиха хората, че
 замисляше и в похода да погледна
 да. В Св. Гора, Гора, че Гора
 да замисляше за Св. Гора, да
 да и похода. Похода и похода на
 Гора - похода бежеже - похода
 Гора, похода в Гора, П. Денков
 похода и похода. Още Кора
 када ми доведе нове войници
 Гора. Кора Гора и Огора
 на Гора Гора в Св. Гора (32. Гора
 Гора). Гора Гора ми Гора -
 на Гора Гора Гора Гора
 Гора Гора Гора Гора. Гора и,
 Гора, че това Гора не Гора Гора
 и Гора Гора Гора Гора
 Гора Гора -
 Гора Гора Гора Гора Гора
 Гора Гора. Кора Гора Гора

22. Първата страница от дневника
на Асен Василиев за пътуването му на Света гора през 1943 г.

23. Страница от дневника на П. Динеков за пътуването на Света гора през 1943 г.

24. Изглед от Зографския манастир, 1943 г.

25. Н. Божинов, Ив. Дуйчев с войници и монаси пред паметника на 26-те зографски мъченици в двора на Зографския манастир, 1943 г. (ЦСВП, Василиев, а.е. 476)

26. П. Динев, Ив. Дуйчев, В. Бешевлиев, Н. Божинов с монаси в двора на Хилендарския манастир, 1943 г. (ЦСВП, Василиев, а.е. 518)

27. Ив. Дуйчев и П. Динев в разговор с монасите от Хилендарския манастир, 1943 г.
(ЦСВП, Василиев, а.е. 522)

28. Н. Божинов и В. Бешевлиев в двора на Хилендарския манастир, 1943 г.
(ЦСВП, Василиев, а.е. 522)

29. Снимка на българските учени, монаси и войници на стълбите на католикона на манастира Зограф от 1943 г. (ЦСВП, Василюв, а.е. 476)

Снимка на Зографски монаси:

1. Евтимий от Суровиц	17, 18, 19, 20, 21, 22
2. Атанасий - Калер, от Козьмови, Варненско	23
3. Корнилий	Войници - гости на манастира
4. Нил, с. Куманич, Нефкопско	
5. Матей, от Гърново	
6. Трокопий, мученик, от с. Горноброди	
7. Наманасий	
8. ... албанец,	
9. Иоаким керей	
10. Тома, от с. Еленинци	
11. Монах зрък (гост)	
12. Памий, от с. Черет, Варненско	
13. Партений, от Аглатово	
14. Проф. Иван Дучицев	
15. Поп Анастас, от Дучица	
16. Княз Божидар, от Остров	

116

Снимка на Зографски монаси и тяхни гости физически след атака от главната църква на манастира и отиване в трапезарията

27 VIII, 1943

снимка А. Василюв

30, 31. Гръб на снимката със списък на монасите.

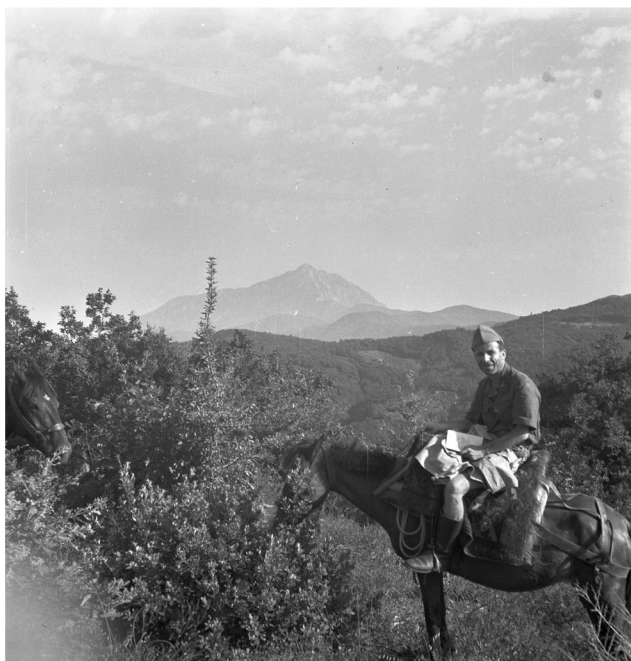
32. Монаси и гости излизат от трапезарията на Зографския манастир, 1943 г. (ЦСВП, Василиев, а.е. 476)

33. С лодка до манастира „Григориу“, 1943 г. (ЦСВП, Василиев, а.е. 563)

34. В. Бешевлиев по трудните светогорски пътеки, 1943 г. (ЦСВП, Василиев, а.е. 478)

35. П. Динеков на фона на Атонския връх, 1943 г. (ЦСВП, Василиев, а.е. 478)

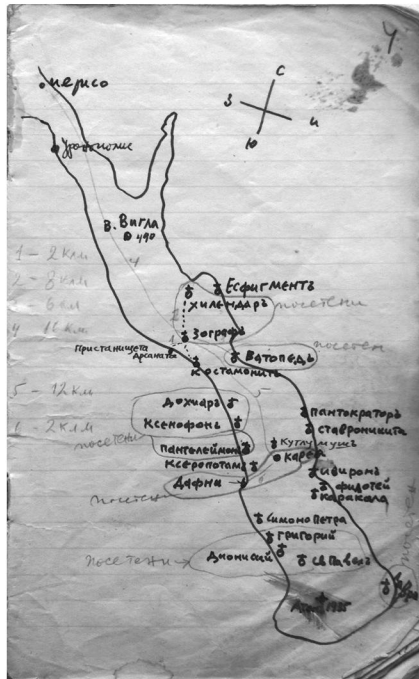
36. В центъра на Света гора – Каря: П. Динеков, Ив. Дуйчев, Н. Божинов, В. Бешевлиев, войници и неизвестен монах, 1943 г. (ЦСВП, Василиев, а.е. 475)

37. Асен Василиев, отец Панарет (библиотекар) и П. Динеков на терасата на Зографския манастир, 1943 г. (ЦСВП, Василиев, а.е. 513)

38. Асен Василиев на фона на манастира „Ватопед“, 1943 г.
(ЦСВП, Василиев, а.е. 475)

39. Карта на Света гора, рисувана от Асен Василиев в неговия дневник от 1943 г.

40. В двора на Хилендарския манастир, 1943 г. (ЦСВП, Василиев, а.е. 525)

41. В. Бешевлиев с група монаси пред входа на манастира „Ватопед“, 1943 г.
(ЦСВП, Василиев, а.е. 532)

42. В. Бешевлиев и Ив. Дуйчев пред Протатона в Карея, 1943 г. (ЦСВП, Василиев, а.е. 475)

43. Живописен изглед от манастира „Григориу“, 1943 г. (ЦСВП, Василиев, а.е. 563)

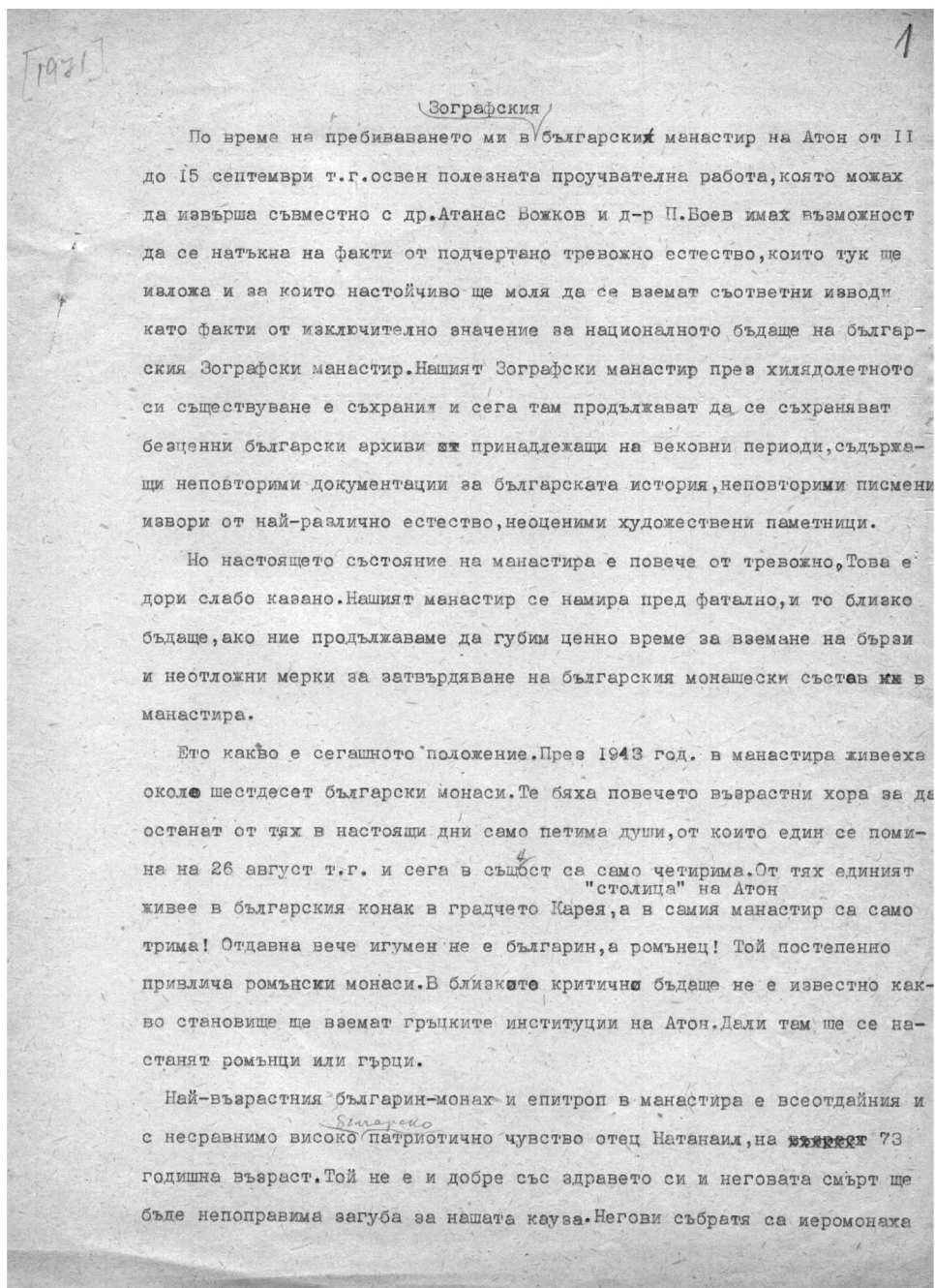
46. Ас. Василиев и Ат. Божков в двора на Хилендарския манастир, 1971 г.
(ЦСВП, Василиев, а.е. 576)

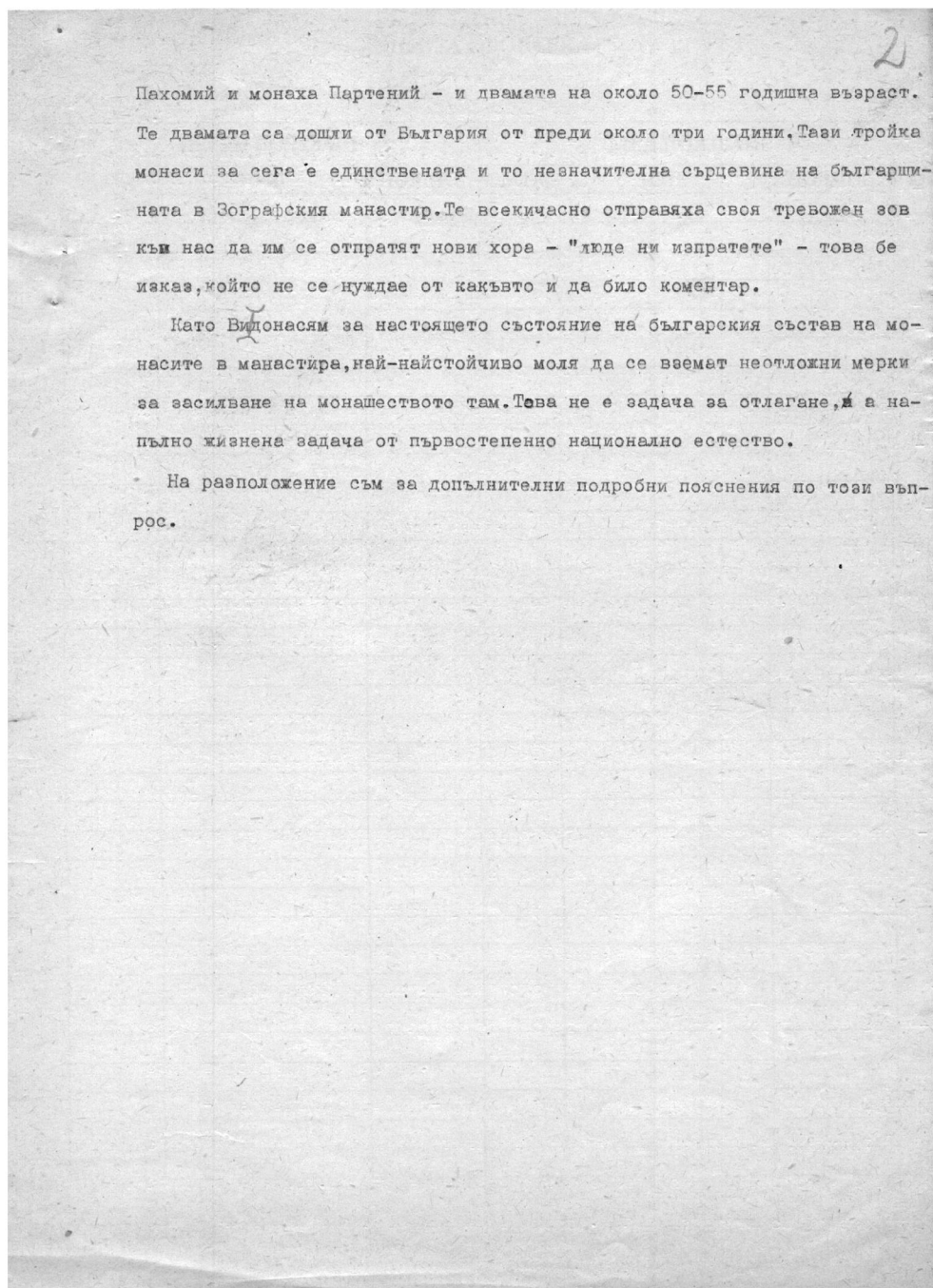
47. Ат. Божков с монасите от Зографския манастир, 1971 г.
(ЦСВП, Василиев, а.е. 515)

48. Асен Василиев, йеромонах Наганаил и монах Партений
в Зографския манастир, 1971 г. (ЦДА, фонд 1680к, опис 1, а.с. 2143, л. 1)

49. Становище на Асен Василиев за тревожното състояние на Зографския манастир, 1971 г.

50. Становище на Асен Василиев за тревожното състояние на Зографския манастир, 1971 г.